

חמישה חומשי תורה עלי מרצבך

1. הקדמה

לפי מסורת עתיקה, ספר התורה שלנו מחולק לחמישה חלקים, "חמישה חומשי תורה". כינוי זה מופיע במספר מקומות בתלמוד הבבלי (מגילה טו ע"א; חגיגה יד ע"א; נדרים כב ע"ב; סנהדרין מד ע"א), בתלמוד הירושלמי (סנהדרין י, הלכה א) ובספרות המדרשית.

חלוקת התורה לחמישה ספרים מוזכרת גם בשפות עתיקות. נזכיר למשל את שם התורה ביוונית עתיקה: **Πεντάτευχο** (פנטטייכוס) המורכב משתי מילים "פנטה" שפירושה חמש ו-"טייכוס" שפירושה ספר, מגילה או כלי. את המילה פנטטייכוס מוצאים בכתבי הנוצרים החדשים כבר בתחילת המאה השנייה. מילה זו, בצורה **Pentateuch**, התקבלה ככינוי לספר התורה בלטינית, באנגלית ובשפות מודרניות נוספות. לא קיימת חלוקה עתיקה אחרת של התורה. ידועות אמנם חלוקות לפרקים וכן "סדרות" ול"פרשות השבוע", אבל חלוקות אלו מאוחרות יותר, ולא תמיד התקבלו על ידי הקהילות השונות.

להלן אתייחס לחלוקה לחמישה חומשי תורה, ואנסה להציג כאן אפיון לכל אחד מהחומשים, וכן נקודות חיבור במעבר שביניהם, אף כאשר הפרדה בין ספר לספר נראית מלאכותית. נראה שלכל ספר יש נושא מרכזי ועיקרי מחד גיסא, ומאידך גיסא חמשת הספרים כולם באים לתאר את תולדות האדם, את הקשר העמוק בין ה' לעמו ואת צורת ההתנהגות של ישראל מול בוראו.

* פרופ' עלי מרצבך הוא פרופ' אמריטוס, המחלקה למתמטיקה, אוני' בר-אילן, ונשיא המכללה ירושלים.

2. כותרות

אתחיל בכותרות ואמשיך בפירוט. **בראשית**: יסודות לקראת לידת עם. **שמות**: השגחה א-לוהית על עם ישראל. **הטרוסצנדנטיות**. **ויקרא**: פעולות האדם הישראלי כלפי מעלה. **האימננטיות**. **במדבר**: ניסיון חיי העם במדבר. **דברים**: יישום מעשי של חיי העם בארצו. תורה שבעל פה.

3. פירוט

כעת, יש להרחיב ולהסביר תוכנו של כל ספר בפני עצמו.

ספר בראשית מתאר את ראשית האנושות, ולכל אורכו ישנם מריבות וחיכוכים אלימים בעיקר בין אחים: קין והבל, יצחק וישמעאל, יעקב ועשו ולבסוף יוסף מול אחיו.

שני האחים האחרונים המוזכרים לקראת סוף הספר הם אפרים ומנשה. הם אינם רבים ואינם מקנאים אחד בשני, אפילו כאשר הסבא יעקב מברך אותם ומשכל את ידיו, ובזה נותן כאילו עדיפות לאפרים על מנשה הבכור. מנשה שותק ואינו מעורר מריבה על כך. ספר בראשית מסתיים כאשר סוף סוף, ואחרי כל המאבקים בין אחים, ישנה אחווה אמיתית במשפחה. זהו השלב הראשון או הפרה-היסטוריה של עם ישראל.

שמעתי פעם את הפילוסוף עמנואל לוינס אומר:

"התרבות מתחילה כאשר אתה נותן זכות קדימה לזולת לפני עצמך" (תרגום חופשי). אין עם ואין אומה אם אין אחווה שלמה כבר בתוך יחידת המשפחה. מדובר בתהליך איטי אבל הכרחי להמשכיות ולהתרוממות. אז יכול להתחיל תהליך ההיווצרות של עם ישראל, וזהו תחילת ספר שמות.

על התערבות א-להים במהלך ההיסטוריה. מדובר בהשגחה שאינה ניתנת לחיזוי, מעין השגחה מוסתרת. הענן רומז על קשר בין עם ישראל לקב"ה, קשר מכוסה, שתוצאותיו יכולות להשתנות, המשאיר לאדם ולעם את הבחירה החופשית.

הפסוקים האחרונים של ספר שמות מבליטים את ההשגחה העליונה הנסתרת, ובכך מסכמים את הספר המתאר את יצירת עם ישראל. הענן מסמל את האקראיות המאפשרת את ההשגחה העליונה ביחד עם הבחירה החופשית של האדם.

מושגי ההשגחה והבחירה החופשית אינם סותרים אחד את השני, כי אותו ענן בלתי ניתן לחיזוי מאפשר לאדם לפעול, לקדם דברים, לחדש ולהתחדש. אכן ההשגחה העליונה והבחירה החופשית של האדם יכולים לדור בכפיפה אחת.

מהי מהות ספר שמות הנקרא גם "ספר השני" על ידי פרשנים רבים, כמו רבנו בעל "הלכות גדולות" והנצי"ב? התשובה היא יצירת עם והתערבות ה' בעולם. השכינה המיוצגת על יד המשכן – ולא המקדש – שבנייתו כבריאת העולם, צריכה לכלול בסיס גשמי הניתן לכימות, אבל גם אקראיות ואי-סדר, שענן הקטורת שאין בו צורה מסמל אותו. זו ההמשכיות של הבריאה.

הפסוק האחרון של ספר שמות, בסוף כל פרשיות המשכן, מזכיר ומדגיש את הענן: "כִּי עָנָן ה' עַל הַמִּשְׁכָּן וְאֵשׁ תִּהְיֶה לְלִילָה בּוֹ לְעֵינֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם" (שם מ:לח). פסוק זה מסיים את מעשה המשכן ומאפשר לישראל להגיע לדרגת האחדות הגבוהה ביותר: דרגת "בית ישראל".

העם הנבחר והשגחת ה' עליו על ידי הענן – זאת המהות היסודית של ספר שמות, הנקרא "הספר השני" המשלים את הבריאה.

ספר ויקרא: רק אחרי שמתוארת ההשגחה העליונה הגלויה והנסתרת, ספר ויקרא יכול להתחיל. הוא מבטא את השלב הטבעי הבא: את פעולות האדם הנעשות כדי להתקרב לבוראו על ידי הקורבנות ומצוות נוספות: "אָדָם כִּי יִקְרִיב מִמֶּם קָרְבָּן לַה'" (וי' א:ב).

גם מושג ההבדלה מופיע במיוחד בספר ויקרא (גם בפרשת שמיני י: וגם בפרשת קדושים), למשל: "וְלֹהֲבָדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחַל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר" (וי' י:י). פעולת ההבדלה אינה דבר של מה בכך. נזכור שבפרק

רמזים לרעיון זה מוצאים ברש"י בסוף ספר בראשית (נ:כא): "יש לך אח שהורג את אחיך? ועוד רמז: "וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים גַּם בְּנֵי מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה יָלְדוּ עַל בְּרַכִּי יוֹסֵף" (בר' נ:כג), "גדלן בין ברכיו" (רש"י). בפעם הראשונה מוזכרים גם בני דודים אוהבים. רק כשיש אחווה בין האחים, יכול להיווצר עם. עתה הספר הראשון יכול להסתיים וסיפור העם יכול להתחיל.

ספר שמות: כבר בפרק הראשון (פסוק ט) מופיע הביטוי "עם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (אמנם אצל פרעה).

כדאי להתבונן בפרשה האחרונה של ספר שמות, פרשה קצרה בת חמישה פסוקים, בה יש מילה אחת החוזרת על עצמה בכל פסוק ופסוק והיא המילה "ענן": "וַיִּכַּס הָעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד"; "כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעָנָן"; "וַיְבַהֲעֵלוֹת הָעָנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן"; "וְיָאֵם לֹא יַעֲלֶה הָעָנָן"; "כִּי עָנָן ה' עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם" (שם' מ:לד-לח).

שכיחותה של המילה "ענן" בספר שמות בולטת במיוחד – עשרים פעמים, הרבה יותר מבשאר הספרים. בספר בראשית היא נזכרת פעם אחת בעניין הקשת: "אֶת קֶשֶׁתִּי נִתְתִּי בְּעָנָן" (בר' ט:יג). בספר שמות היא מופיעה תמיד כמושג א-לוהי (טרנסצנדנטאלי), כגון: "בְּעֵמוֹד עָנָן לְנַחֲתָם הַדְרֹךְ" (שם' יג:כא); "כְּבוֹד ה' נִרְאָה בְּעָנָן" (שם' טז:י); "וַיֵּרֶד ה' בְּעָנָן" (שם' לד:ה). הענן מופיע פעמים רבות בתיאור עליית משה על הר סיני (סוף פרשת משפטים) ובכל פרשות המשכן.

בספר ויקרא הענן מתקשר לפעולת האדם בביטוי "עָנָן הַקְּטֹרֶת" (וי' טז:יג), בפרשת הגורלות של עבודת יום הכיפורים. נזכיר גם שבמשך ארבעים שנות הנדודים במדבר, ענן מלווה ומוביל את בני ישראל בכל שעות היום, ועמוד אש (עשן) בלילה.

מה זה "ענן"? מבחינה פיזיקלית זהו חומר במצב של גז שצורתו משתנית ואינה ניתנת לחיזוי. בפילוסופיית יוון העתיקה הוא מבטא את הכאוס, הוא ה"תהו ובהו" שלנו. זהו אי-הסדר (ההיפך של הקוסמוס המסודר) שלא ניתן למדידה, וכאמור לא ניתן לחיזוי. הכאוס היווני משמעותו היעדר א-לוהים, לעומת הכאוס היהודי שפירושו הסתרה מכוונת.

בכל התורה הענן רומז על השגחה עליונה, ועל דאגתו של הקב"ה לכל הצרכים של עמו. נוכחות ה' בעולם מקשה, לכאורה, על הבחירה החופשית של האדם, ותפקיד הענן הוא לכסות

אחד יש בו חזרות רבות ברשימת המצוות המופיעות בו, ומצד שני יש בו חידושים והדגשים שונים בהשוואה לספרים הקודמים. התשובה היא בהבנת הביטוי "משנה תורה": לחזור פעם שנייה עם תוספת של הדגשים שונים.

הספר מתחיל ב"אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" (דב' א:א), ובהמשך "בְּעֵבֶר הַיַּדְּוָן... הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה" (שם:ה). אם ספר במדבר הוא תיאור של ניסיון כושל, ספר דברים הוא היישום המוצלח לחיי היהודים במשך הדורות. המילה "באר" משמעותה פירוש של התורה מול בעיות חדשות, ויישומה.

רש"י אומר בסוף הספר: "יישר כחך ששברת". שבירת הלוחות מסמלת את כוח ההתחדשות. משה נותן כוחות לעם ישראל להמשיך ולמצוא פתרונות לכל התמודדות חדשה בעולם. זו מהותה של התורה שבעל פה.

4. סיכום

זאת מהות התורה: לספר לנו וללמד אותנו על היווצרות העם, על הקשר ההדדי בין הקב"ה לבין עמו ובסופו של דבר על יישומו של הקשר הזה בחיי היום יום. יישום זה הוא המתכון לאדם הפרטי בהתנהגותו הפרטית ולעם כולו בהתנהגותו ההיסטורית.

שמעתי מבני ישי בשם הרבי האחרון מחב"ד, שבכל אחד מחמשת חומשי התורה, הרש"י הראשון כותב על חיבתו של הקב"ה לעם ישראל. למרות החלוקה לחמישה ספרים, יש אחדות ביניהם והיא חיבתו של ה' לעם ישראל.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הראשון של בראשית, בפרשת הבריאה, הביטוי "הבדלה" מופיע מספר פעמים ושם זוהי פעולה של הקב"ה; רק הוא מסוגל להבדיל.

רק אחרי שהאדם מתחיל בעצמו להקריב קורבנות, לקיים מצוות ולהתקרב אל ה', הוא מקבל את הכוח הזה המאפיין אותו לעומת בעלי חיים אחרים; הכוח של הבדלה, הכולל גם חוכמה, בינה ודעת. לא לחינם ברכת ההבדלה נאמרת בברכת 'חונן הדעת', הברכה הראשונה מתוך הברכות האמצעיות של תפילת העמידה.

יש הבדל בין ענן לעשן. הענן בא מלמעלה ויורד אל האדם. העשן רומז על הכיוון ההפוך: בא מלמטה ועולה למעלה. העשן של הקורבנות היוצא על ידי האדם מבטא את האימננטיות, המציינת חשיבה וקיום לפי המהות הפנימית, הטבועה והכלולה בעולם על פי חוקים ברורים וקבועים, חוקי העולם הפיזי.

הספר מסתיים בפסוק "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי" (וי' כז:לד). זהו סיכום של כל המצוות שנאמרו בהר סיני, בתורה שבכתב. לכאורה סיימנו; יש עם ישראל ויש קשר הדדי בינו לבין הקב"ה. קשר זה מתבטא בהשגחה העליונה וקיום המצוות בעזרת ספר התורה, שהוא ספר הוראות להתנהגות ישראל בעולם. עתה צריך לעבור ליישום הדברים.

ספר במדבר הוא תיאור הניסיון הראשון של התנהגות העם, שיש בו קשר הדדי עם הקב"ה. הספר מתחיל בהצגת הרקע עם המילים "בְּמִדְבַּר סִינַי בְּאֶהָל מוֹעֵד" (במ' א:ב). אחרי כמה הצלחות בתחילת הספר "עָנַן ה' עֲלֵיהֶם יוֹמָם" (במ' י:לד), נתקלים בכישלונות רבים. בגלל השוני הרב בין תחילת ספר במדבר לסופו, יש שחילקו אותו לשלושה חלקים: החלק הראשון: פרק א' עד פרק י:לג. החלק השני: "וַיְהִי בְּנִסְעַת הָאָרֶץ... וּבְנַחַח יֵאמֶר" (וי' י:לה-לו) מורכב משני הפסוקים האחרונים של פרק י', והחלק השלישי: מפרק י"א עד סוף הספר מכיל סדרה של כישלונות, המוכיחים שיש בעיה עקרונית של חיי העם במדבר. עם ישראל אינו מצליח לקיים שם את התורה וליצור את הקשר עם ה'.

הספר מסתיים בפסוק "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת וְהַמְשָׁפְטִים... בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרַחֵם" (במ' לו:יג), הרומז על התקדמות, אך גם התרחקות מהר סיני.

ספר דברים נקרא בפי חז"ל "משנה תורה". חז"ל הרגישו בו פרדוקס מסוים, ודנו בו. מצד